

УДК 821.161.2'06-94
Я22

ВОЛОДИМИР ЯВОРІВСЬКИЙ

Я22 Вони були, вони є. Про великих українців зблизька, з відстані відчайдушних юнацьких пригод і чоловічої дружби завдяжки в усе життя. — К. : Брайт Букс, 2019. — 160 с.
ISBN 978-617-7766-12-3

Новий твір Володимира Яворівського — це книжка спогадів у пам'ять тим, із ким звела автора доля. Серед них Роман Іванчук, Григор Тютюнник, Павло Загребельний, Анатолій Дімаров та інші, хто творив українську літературу, попри намагання радянської цензури стерти всі національні риси. А також про тих, хто не побоявся піднятися проти комуністичної системи й вибороти незалежність України.

Для широкого кола читачів.

УДК 821.161.2'06-94

Ця книжка не може бути використана повністю або частково в будь-якому вигляді без письмової згоди автора

Літературно-художнє видання

Володимир Яворівський
Вони були, вони є

Про великих українців зблизька, з відстані відчайдушних юнацьких пригод і чоловічої дружби завдяжки в усе життя

Редактор Т. Михальова

Дизайн В. Кириченко

Верстка О. Григоренко

Фото у книжці надані автором

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 6,27.

ТОВ «Брайт Букс»

А/с 89, Київ 02002, Україна.

Тел.: (044) 593 2061.

www.brightbooks.com.ua

Свідоцтво ДК №6492 від 20.11.2018 р.

Надруковано у ПП «Юнісофт»

61036, м. Харків, вул. Морозова, 13б

www.unisoft.ua

Свідоцтво ДК №3461 від 14.04.2009 р.

Замовлення №336/08.

ISBN 978-617-7766-12-3

© Брайт Букс, 2019
© В. Яворівський, 2019

ЗМІСТ

Високі бачать далеко	4
Крижопіль, Жабокрич, Україна	10
Теплий Мороз	15
Місія Танюка	21
Вінграновський	31
Один Братунь на дві епохи	38
Ми — з батярів	44
Тільки ві Львові	51
Григор	55
Шева	77
Життям зневажив рабство	83
Та незабутня «Вітчизна»	89
Ірпін	94
Майже столітній юнак	102
Не Погрібний. Сонячний	110
Один на всю історію	116
Плющ	124
Що ж ми за народ такий?	138

ВИСОКІ БАЧАТЬ ДАЛЕКО

Тато виписав у колгоспі вантажівку й опівночі відвіз мене до Крижополя на вокзал. Без пишних слів, напучень і сентиментальних махань рукою. Буденно, спокійно. Не чекаючи відправлення потяга — поїхав.

Тато готував себе до того, що я дуже швидко повернуся, провалявшись на іспитах до університету.

Вони з мамою вирядили мене спробувати «кудись поступити», бажано найвище, щоб сусідам казати: не вступив аж в університет.

Одесу ж я вибрав із прицілом: було де зупинитись, бо там жила мамина рідна сестра тітка Ганка з чоловіком — дядьком Льонькою. Обоє працювали на заводі. Дядько Льонька, щоправда, з усіх сил стренчив мене в мореходку, бо «сільно форма сільна».

Але інший мій дядько, теж рідний по матері, два роки перед тим, приїжджаючи до нас у Городківку на літній відпочинок, навернув мене у свою літературну «віру».

Дядько Микола Сироток був науковцем і працював тоді в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка в Києві, а в Одесі донедавна жив і викладав, тому мав багато друзів на українському відділенні одеського філфаку. Одним із найближчих товаришів був Григорій В'язовський, з яким дядько Микола домовився про «освітнє опікунство» наді мною.

Я вийшов удосвіта на вокзалі з валізою, туго перев'язною паском. Три роки тому зі шкільним оркестром я побував аж у самому Києві, тому в Одесі почував себе спокійно. Доскочу написав «пісню» й солодкої «газірочки» в старого єврея, здав валізу до камери схову й поїхав шукати якусь там станцію Фонтану, де мав наптити дачу Григорія Андрійовича В'язовського, у руках якого, як у Господа, тепер була моя доля.

І тепер усе пам'ятаю до дрібниць: як калаталося моє шістнадцятирічне серце в гримотливому трамваї, адже я їхав на зустріч із таким ученим мужем! (Дядько Микола — то не те, він свій, домашній.)

Мене зустрів біля хвіртки красивенний високий чоловік, сиве волосся якого переділяло чорне пасмо, акуратні окуляри в тонкій оправі, босі ноги вигрівалися в піску на стежці...

Ми сиділи посеред двору під деревами, він погойдувався в плетеному кріслі, пригощав мене полуницею зі свого саду, розпитував про відпочинок дядька Миколи в селі, покурюючи довгі цигарки з паперовою трубкою, перетиснутою в кількох місцях, знічев'я гортав мої бездарні учнівські віршики. У дев'ятому класі я відправив до райгазети свої поетичні «шедеври». Надрукували. Ще й гонорар надіслали. Один карбованець тридцять дві копійки.

Я боявся, що В'язовський стане перевіряти мої знання з української літератури, які нам з усіх сил намагалася прищепити приїжджа вчителька. Однак Григорій Андрійович запитував мене про враження від Одеси, і я розказав, як обпивався газованою водою на вокзалі, бо в нас такої не було навіть у самому Крижополі.

Розповів, як десь за третьою склянкою води із сиропом я вирішив випити чистої, щоб не протривкати всі гроші. От і кажу тому старому євреєві, який одганяв ос, що кружляють біля колб із сиропом:

— Мені, будь ласка, ще одну, але вже без сиропу.

Він подивився на мене й, повідганявши ос, запитав:

— Маладой члавск! А вам безь какого сіропа? Безь яблучного ілі безь малинового?

В'язовський довго реготав, красиво скидаючи поперед себе довгі руки з пальцями піаніста.

— Готуйся до іспитів. Серйозно готуйся! — сказав він на прощання. Склавши іспити, я поїхав до батьків із твердим переконанням, що, сходивши в науку, я провалився на іспитах і що тепер треба щонайменше на рік забути про свої амбітні плани й шукати якусь роботу в селі, бо до армії ще дуже малий (я рано пішов у перший клас, позаяк у Теклівській школі бракувало учнів).

І раптом — виклик на навчання до Одеського університету! Я вступив! Я студент! Моя душа полетіла в райські пуці.

Тато випросив у голови колгоспу дозвіл на навчання¹, і я — вже студентство. Це був справжній фарт як для сільського парубка з дуже посередньої школи на Південному Поділлі. Університет! Учені мужі довкола, і я вже майже один із них. Псували настрої лише широчезні холосні штани, пошитих городківським кравцем Піном, бо всі старшокурсники вже носили «дудочки», які одягали, як жартували дотепники, із милом.

Одна з перших — лекція Григорія Андрійовича В'язовського. Я мало що чув, бо встухався, як він вимовляє незнане для мене слово «ню-ан-си». Мені здавалося, що варто навчитися так вимовляти це магічне слово — і я вже з вищою освітою.

Він ходив по аудиторії ставний, шляхетний, із манерами вродженого інтелігента, з беззахисною, ледве захищеною за окулярами усмішкою й сипав тасмичними сентенціями, ніколи не зазираючи в конспекти. Скільки ж ця розумна людина знає про літературу! Де такі беруться? От би ще до слова «нюанси» та хоч крихту з того, що знає цей мудрий чоловік, опанувати — і вже можна прожити! Нам тоді здавалося, що доцент розповідає нам такі літературні тайнощі, що їх більше ніхто у світі не знає. Може, навіть і самі письменники.

Фронтове покоління наших викладачів, добряче застрашене сталінськими репресіями, політруками, загороджувальними заго-

нами, СМЕРШем, дивилося на нас, своїх дітей, що формувалися в часи хрущовської відлиги в денационалізованій Одесі, з тасмичним захопленням. Стиха, акуратенько розповідали про «розстріляне відродження», читали забороненого раннього Тичину. Вони якось обережно, непомітно створювали довкола нас систему терпачості й батьківського розуміння. «Не чули» наших крамольних балачок, не виключали з університету за зухвалі студентські витівки. Григорій В'язовський, Андрій Недзвідський, Наталка Кузякіна, а з ними — молодший Василь Фашенко, творили творчу українську ауру в казенному навчальному закладі провінційної Одеси.

На четвертому курсі я був написав студентську наукову роботу «Образ України в поемах Максима Рильського періоду Великої Вітчизняної війни». Отримав за неї першу республіканську студентську премію. Наш декан Іван Михайлович Дузь якось обмовився, що моя робота про Рильського — це готова дипломна, керівником якої він згоден бути.

Іван Михайлович — людина загониста, по-дядківському протецька — нагадував мені крутого бригадира в передовому колгоспі, а не вченого-філолога. Він охоче їздив із нами на осінні польові роботи, пив чарку сільського вина, наддивно читав перед колгоспниками Остапа Вишню. Як викладача ми його й не знали, а знали як декана, від якого залежала стипендія, покарання за прогуляні лекції або місце в гуртожитку.

Якщо ж диплом мій готовий, то в мене залишався вільний рік п'ятого курсу, і я подався працювати на обласне радіо й писати свої рецензії в «Літературній газеті». Там щойно надрукували мої студентські вірші з теплою передмовою Михайла Стельмаха. Я вважав це своїм входом у літературу й узявся писати критичні статті.

Якось Слава Тельнюк, пригадую, замовив мені рецензію на літературний портрет Остапа Вишні. Автором його значився Іван Дузь. Я довго мучився, вишукував позитивні місця для цитувань, проте книжка була такою компілятивною, бездарною й безликою, що я, невідячий піжон і екстреміст, вжив традиційне «але» і щось там напозауважував Іванові Михайловичу. І сталося це за два тиж-

¹ З 1937 до 1969 року в Радянському Союзі діяв закон, згідно з яким колгоспники позбавлялися права отримувати паспорти й виїздити з колгоспу без дозволу голови.

ні до захисту дипломної. Звичайно, Дузь відреагував зі всією бригадирською рішучістю:

— Дипломної роботи у п'ятикурсника Яворівського немає. Є якісь розхристані нотатки. Захищати нічого!

В'язовський на той час уже став проректором університету. Він покликав мене до себе в кабінет, делікатно, щоб не кинути тінь на декана, заспокоїв і запропонував бути керівником мого диплому, бо прочитав його і вважає готовим до захисту, однак... наступного літа, щоб не створювати конфлікту.

Упродовж року фрагменти цієї роботи були опубліковані в журналі «Радянське літературознавство», після чого я отримав теплого листа від Максима Тадейовича.

Навесні я передрукував свою дипломну на придбаній на «товчку» машинці, художник Михайло Піпан проілюстрував її, Григорій Андрійович написав теплий відгук, і я легко захистився на «відмінно».

Коли оголосили мені оцінку, Іван Михайлович сказав:

— Ось бачите, попрацював, поміняв концепцію, додав багато нових матеріалів — і робота вдалася.

Я ж, «скатіна така» (це вищоплювалося в мого тата, коли злився на когось), візьми і скажи:

— А я й коми не поміняв, Іване Михайловичу...

І це при державній комісії, при моїх друзях. Пам'ятаю, що на захисті був Микола Вінграновський, він саме знімав свою дипломну роботу «Ескадра іде на захід» на Одеській кіностудії, і я його запросив. Микола вже був славетним віршами й головною роллю Івана Орлюка у фільмі «Повість полум'яних літ». Ми, студенти, тоді часто бували в нього на зйомках, виходили в море на риболовлю, слухали його вірші за келихом вина в кіношному готельчику, організували йому творчий вечір в університеті, який відбувся при переповненій залі. «Ми на Україні хворі Україною...»

За таке привселюдне нахабство Дузь не дозволив мені залишитися на Одеському обласному радіо, а відіслав відпрацьовувати до Запоріжжя, де я мав рік викладати в семирічці Михайлівського району фізику, малювання, українську мову й фізкультуру.

Щоправда, працювати там мені не довелося, бо в Запоріжжі мене на роботу взяла місцева газета. Але то буде пізніше, тоді ж я готувався стати на рік сільським учителем.

На прощання Григорій Андрійович запросив мене до себе в проректорський кабінет, частував сухим вином, вибачався, що не може залишити мене в Одесі. Він планував узяти мене аспірантом, а ось як недобре вийшло... Так переживав, що вже я став його заспокоювати:

— Та нічого не сталося. Світу запорозького побачу, Хортицю відвідаю й повернуся, Григорію Андрійовичу. Ви ж самі знаєте, якщо рік не відпрацюю за направленням — диплома не отримаю...

І сталося так, як мало статися. Зі зросійщеного Запоріжжя мене покликав Львів, потім Київ.

Я довідався про смерть Григорія Андрійовича, коли його не лише поховали, а й сороковини відбули. Тому ось цим спогадом підсвічую пам'ять інших про цього світлого чоловіка. Мого Вчителя.

КРИЖОПІЛЬ, ЖАБОКРИЧ, УКРАЇНА

— Толо! Ми обидва з Крижопільського району. Кри-жопіль... Цим сказано все. Але я з маленької, милозвучної Теклівки, власне, з хутора. А ти, крім того, що з Кри-жополя, ще й із Жабо-крича-а-а! Це вже стихійне лихо, братику...

Він ще більше витягував свою довгу шию, якийсь час внутрішньо сміявся, а тоді випускав сміх «на люди»:

— Яворе! Затям, що жаби кричать лише в тих водах, де купуються люди. Де живуть люди. Знаменитий, відкритий нашим, до речі, заболотнянським (це теж жаб'яча територія!), земляком Миколою Рябим сирісць Павло Халебський у твою Теклівку навіть не заглянув, а в моєму Жабокричі зупинявся, його батько, православний патріарх, правив службу в церкві мого села. Тож мої жаби — це нащадки ще тих жаб, давніх. То ти, Володю, мовчи зі своєю Теклівкою...

Ми з Анатолієм Бортняком не були близькими, у хрестоматійному значенні цього поняття, друзями, які часто пили радісну чи й гірку чарку, дискутували, ділилися гривнею, шматком хліба, сорочкою, кутком у квартирі. Та був епізод, щоєднав нас сильно й назавжди.

Я щойно вступив до одеського університету⁶. Уже в перші дні навчання щасливий випадок звів мене з Володимиром Базилевським. Сьогодні це великий поет, мислитель, публіцист, лауреат Шевченківської премії. А тоді — університетський поет-старокурсник, що мешкав у сусідній кімнаті гуртожитку на Островідова. Він розповів мені про класиків нашого факультету: Віталія Березінського («Вірю, знаю, мій Райгород — рай-городом стане...»), Валентина Мороза («Ти пробач мені, мамо, пробач, знов я літо не буду з тобою...»), Анатолія Бортняка («Були в одного плями на легенях, а в іншого на совісті були»), Петра Осадчука (тодішнє не запам'ятався, проте він теж «тримів» серед студентства). Для мене це були вже легендарні особистості, про яких перешішувалися і з якими кокетували наші однокурсники. В університеті цитували не лише їхні вірші, а й епіграми. На Мороза: «Ти пробач мені, мамо, пробач, що я в тебе великий хохмач...» На Березінського: «На морі, морі Чорному, де ходить хитрий лис, ми збірку Березінського читатимем колись...»

Я знав, що один із цих велетів університетського духу — Анатолій Бортняк — мій найближчий земляк, зі знаного мені Жабокрича. Але підійти до нього, познайомитися мені, селякові, бракувало духу. Класик. Мій тато в такому разі примовляв: «Куда твоє дело...»

У нашій гуртожитській кімнаті на сім осіб мешкав першокурсник із російської філології. Прізвища його не пам'ятаю, а прізвисько було Петух. Він уже відслужив в армії, мав глибокі записини, любив опівночі, при вже вимкнутому світлі в кімнаті, розповідати про свої походи з «городской» дівчиною. Ми, незаймані хлопаки, від тих історій, звичайно, тамували подих і довго не могли заснути... Уже згодом я зрозумів, що здебільшого то все були Петухові вигадки.

Удень же він часто провокував дискусію про безперспективність української мови, про невдалий вибір нами професії українських філологів. Він цитував напам'ять Есеніна («Ти жвава ль ещю, моя старушка?») і бештив не лише університетських пійтів, що пишуть українською, а й замахувався на класиків — Тараса Шевченка,

⁶ Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.